

Š T Ú D I E

POLITICKÉ SPOLKY V PREŠPORKU V OBDOBÍ RAKÚSKO-UHORSKA¹

JANA MAGDALÉNA MÁJEKOVÁ

MÁJEKOVÁ, Jana Magdaléna. Political Associations at Pressburg in Austria-Hungary. *Historický časopis*, 2023, 71, 2, pp. 31–58, Bratislava. The formation and activity of associations in Austria-Hungary was a result of the modernization and creation of civil society. The present study deals with political associations or clubs in Pressburg during the age of Dualism. The aim of the study is to find out how the structure of local politics was formed in terms of membership in the political club, and what strategies were used by the local political elites in Pressburg to gain greater social prestige. My goal is also to characterize the political behaviour of the representatives and to analyse the contemporary discourse in the local press. My aim is to find out how the activities of the Pressburg political elites were perceived in the German-language newspapers. Based on my findings, it can be said that support for the Liberal Party prevailed among the voters in Pressburg during Dualism, even after the constitutional crisis of 1905, when the party lost its government position in Hungary. The strategies by which the representatives of political associations strengthened their position were charity, personal ties, candidate lists, agitation, corruption, and criticism of rival candidates in the press. The newspapers pointed out incompetence, the absence of members of the municipal committee at general meetings, as well as the postponement of important decisions. This criticism of local political practice is evidence of gradual democratization, which could be followed by the first Czechoslovak Republic after 1918. Keywords: Political Associations. Pressburg. Local Political Elites. Municipal Committee.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2023.71.1.2>

Koncept modernizácie a formovania modernej občianskej spoločnosti v 19. storočí je úzko spätý s viacerými charakteristickými javmi: zvýšenie dostupnosti a úrovne vzdelávania, nárast migrácie, sociálna mobilita, diferencovaná škála profesijných pozícií, masová komunikácia, politizácia spoločnosti, centralizácia moci či spolková činnosť. Tieto procesy možno pozorovať a skúmať aj v pro-

1 Štúdia vznikla v rámci projektov APVV-17-0399 *Z monarchie do republiky* a VEGA 2/0114/21 *Od dobročinnosti k štátnej sociálnej politike* riešených v Historickom ústave SAV.

stredí miest v Uhorsku. V predkladanej štúdii som sa rozhodla venovať elitným politickým spolkom/klubom v Prešporku v období dualizmu. Združovanie sa v spolkoch s politickým zameraním súviselo s formovaním politických smerov a kultúry, občianskeho správania a verejnej súťaže. Tento typ združení bol charakteristický najmä pre mestá s vyšším stupňom občianskeho uvedomenia. V politických spolkoch sa v období dualizmu stretávali výhradne muži s politickými právami, ktoré získali na základe platnej uhorskej legislatívy.² Členovia elitných združení diskutovali o ďalšom postupe mestskej politiky, presadzovali svoje návrhy a lobovali za svojich kandidátov do mestského zastupiteľstva (municipiálneho výboru).³ Medzi základné deklarované ciele politických klubov patrilo: zvyšovanie prestíže a finančnej prosperity mesta, rast vzdelanosti obyvateľstva, zakladanie nových vzdelávacích inštitúcií, uplatňovanie štátneho maďarského jazyka vo všetkých odvetviach verejného a spoločenského života.⁴

Cieľom štúdie je zistiť, akým spôsobom sa formovala štruktúra lokálnych politikov z hľadiska členstva v politickom klube a aké stratégie využívali mestské politické elity v Prešporku, aby nadobudli vyššiu spoločenskú prestíž a popularitu. Ďalej sa snažím charakterizovať politické správanie členov municipiálneho výboru a analyzovať dobový diskurz v miestnej tlači. Mojou snahou je zistiť, akým spôsobom v nej bola hodnotená činnosť mestských zastupiteľov a politických spolkov.

Politické elity ako východisko pre výskum politických spolkov

Vývoj právneho poriadku v Uhorsku reagoval na spoločenské zmeny a tiež reformoval zabehnuté normy. Kľúčovým predpokladom formovania občianskej spoločnosti bolo prijatie ustanovení, ktoré narúšali základy feudalizmu (napr. čiastočné zrušenie poddanstva, zavedenie všeobecnej daňovej povinnosti, zrušenie zemepanskej súdnej právomoci) a zaručovali základné ľudské a občianske

- 2 1874. évi XXXIII. törvénycikk az 1848: V. törvényezikk és az erdélyi II. törvényezikk módosításáról és kiegészítéséről. In MÁRKUS, ed. *Magyar Törvénytár 1000 – 1895. 1872 – 1874. évi törvényezikkek*. Budapest 1896, zv. 10, s. 314-318, §§ 1, 3, 6, 9. Blížšie o volebnom práve a volebnej účasti v Prešporku: MÁJEKOVÁ. Profesijná skladba mestského zastupiteľstva v Prešporku (1872 – 1910). In *Historické štúdie*, 2022, roč. 56, s. 125-126.
- 3 MANNOVÁ. Elitné spolky v Bratislave v 19. a 20. storočí. In SALNER a BEŇUŠKOVÁ, eds. *Diferenciácia mestského spoločenstva v každodennom živote*. Bratislava 1999, s. 53.
- 4 Stanovy vybraných politických klubov v Prešporku: Pozsony-városi képviselők körének Programja. A pozsonyvárosi képviselők körének alapszabályai. In Archív mesta Bratislavy (ďalej AMB), Mesto Bratislava XI (1441 – 1927), inv. č. 15797, kr. č. 2833, spis č. 22, rok 1883; Pozsony szab. kir. város helyhatósági körének alapszabályai. In AMB, Mesto Bratislava XI (1441 – 1927), inv. č. 15798, kr. č. 2834, spis č. 5, rok 1884; A Pozsony városi Polgár-Egyesület alapszabályai. In AMB, Mesto Bratislava XI (1441 – 1927), inv. č. 15801, kr. č. 2837, spis č. 36, rok 1887.

práva a slobody (napr. právo voliť a byť volený, sloboda tlače, slova a združovania).⁵ Výkon volebného práva ako jedného zo základných občianskych práv bol obmedzený majetkovým a vzdelanostným cenzom. Na jeho základe bolo volebné právo v Uhorsku sprístupnené len úzkej skupine ľudí. Z nej sa následne formovala politická elita, teda poslanci uhorského parlamentu, predstavitelia župných a mestských samospráv a pod. Pod pojmom *lokálne politické elity*, s ktorým pracujem v štúdiu, mám na mysli konkrétne členov municipiálneho výboru, ktorí boli spolovice volení obyvateľmi mesta s volebným právom a spolovice dosadení na základe majetkového cenzu, resp. výšky odvodených priamych daní (tzv. virilisti).⁶

Mestské politické elity v období dualizmu predstavujú dôležitú tému v historickom výskume stredoeurópskych štátov. Historiografia v jednotlivých štátoch má inú tradíciu, pokiaľ ide o prístupy k tejto problematike, čo súvisí, okrem iného, s iným právnym a politickým vývinom v rakúskej a uhorskej časti monarchie.

Historici v Rakúsku a Českej republike sa orientujú primárne na výskum formovania občianskej spoločnosti, meštianstva a fungovania mestskej samosprávy. Metodologické podnety pritom čerpajú najmä z nemeckých výskumných projektov zameraných na mestské elity, ktoré sa realizovali od osemdesiatych rokov 20. storočia. V Nemecku sa vytvorili dve hlavné centrá výskumu meštianstva: bielefeldské a frankfurtské. Riešitelia bielefeldského projektu, ktorý viedol Jürgen Kocka, vnímali meštianstvo (nem. *Bürgertum*) ako úzku elitu vymedzenú predovšetkým jej kultúrnou identitou, vzdelaním a meštianskym spôsobom života. Analyzovali rôznorodé pramene a namiesto kvantitatívnych analýz uprednostňovali kvalitatívny výskum.⁷ Frankfurtský projekt viedol historik Lothar Gall, ktorý meštianstvo chápal ako zámožnú menšinu mestskej populácie. Podľa neho k meštianstvu patrili všetky osoby, ktoré v obci disponovali volebným právom v komunálnych voľbách, a tak splnili podmienky majetkového alebo vzdelanostného cenzu.⁸ Týmito prístupmi sa inšpirovala aj viedenská pracovná skupina Ernsta Bruckmüllera a Hannesa Stekla. V českom prostredí je prítomná

5 GÁBRIŠ. Modernizácia uhorského právneho poriadku v 19. storočí. In KOVÁČ a kol. *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava 2013, s. 137.

6 Bližšie: MÁJEKOVÁ. Prví virilisti a poslanci Prešporka: municipiálny výbor po reforme samosprávy v roku 1870. In DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ a kol. *V supermarketoch dejín: Podoby moderných dejín a spoločnosti v stredoeurópskom priestore*. Bratislava 2021, s. 417-423.

7 Bližšie: KOCKA. Bürgertum und Bürgerlichkeit als Probleme der deutschen Geschichte vom späten 18. zum frühen 20. Jahrhundert. In KOCKA, ed. *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*. Göttingen 1987, s. 21-63.

8 Bližšie: GALL. Stadt und Bürgertum im Übergang von der traditionellen zur modernen Gesellschaft. In GALL, ed. *Stadt und Bürgertum im Übergang von der traditionellen zur modernen Gesellschaft*. München 1993, s. 1-12.

väzba najmä na frankfurtskú školu, predovšetkým medzi moravskými historikmi. V oblasti výskumu o komunálnych elitách v 19. storočí patria k najvýraznejším odborníkom Lukáš Fasora, Pavel Kladiwa a Jiří Malíř. Venujú sa predovšetkým otázkam sociálnej mobility, vzdelávania, sekularizácie, spolkovej činnosti či rodinných väzieb v rámci mestskej komunity.⁹

V maďarskej a rumunskej historiografii patria politické elity k dôležitým oblastiam výskumu. Poukázali na to historici Judit Pál a Vlad Popovici vo svojej štúdii o výskume maďarských a rumunských politických elít 19. a 20. storočia.¹⁰ Maďarskí historici sa výskumom lokálnych politických elít v období dualizmu zaoberali od šesťdesiatych rokov 20. storočia. Dôraz kládli predovšetkým na výskum profesijnej štruktúry virilistov. Priekopníkmi v tejto téme boli Károly Vörös, ktorý sa zaoberal výskumom budapeštianskych virilistov a Béla Baranyi, ktorý sa venoval lokálnym politickým elitám na príklade virilistov v Debrecíne. Obaja svoj výskum realizovali prostredníctvom prosopografickej metódy. Výskum o virilistoch v ďalších uhorských mestách robili viacerí maďarskí historici, z ktorých možno spomenúť Gábora Gyániho (Hódmezővásárhely), Judit Tóvári (Miskolc) či Ferenca Földesiho (Veszprém). Ťažiskom výskumu politických elít v Maďarsku sú v súčasnosti najmä voľby a volení poslanci. András Cieger sa venuje formovaniu politických elít, politickým osobnostiam a ich stratégiám, korupcii v súvislosti s parlamentnými voľbami, ako aj politickej kultúre v Uhorsku v období dualizmu. József Pap sa zaoberá štatistickou analýzou výsledkov parlamentných volieb v uhorských mestách v rokoch 1848 – 1918.¹¹

Výskum politických elít v rumunskej historiografii sa do veľkej miery orientuje z jednej strany na poslancov uhorského parlamentu a z druhej strany na mestskú samosprávu. Historici Judit Pál a Vlad Popovici sa zaoberajú transformáciou sedmohradskej politickej elity v druhej polovici 19. storočia. Venujú sa zastupiteľom sedmohradských miest v uhorskom parlamente, županom ako miestnym vykonávateľom vládnej politiky a tiež rodinným a majetkovým väzbám medzi politickými predstaviteľmi Sedmohradska. Historik Szilárd Ferenczi sa venuje municipiálnemu výboru mesta Kluž v období dualizmu, teda témam,

9 KLADIWA. Stav bádání k problematice formování a vývoje občanské společnosti v 19. (18.) století. Srovnání frankfurtského, bielefeldského a vídeňského projektu na téma Bürgertum. In *Slezský sborník*, 2002, roč. 100, č. 2, s. 124-143; FASORA. *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851 – 1914*. Brno 2007, s. 17-24.

10 PÁL a POPOVICI. Comparative Perspective on the Research of Political Elites of the 19th and 20th Centuries in Hungary and Romania. In FASORA a kol. *Elitenforschung in der Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts. Erfahrungen und methodisch-theoretische Inspirationen*. Wien 2019, s. 85-110.

11 Pozri napr.: PAP. Statistical Analysis of the Election Results of Urban Representatives in Hungary between 1848 and 1918. In *Studia Universitatis Babeş-Bolyai: Historia*, 2022, roč. 66, č. 1, s. 119-136.

ktoré súvisia s mestskou správou a lokálnymi politickými elitami. Ferenczi analyzuje činnosť členov municipiálneho výboru, profesijnú štruktúru virilistov a zvolených poslancov, ich politické siete a stranícku príslušnosť. Zameriava sa tiež na voľby mestských úradníkov a politickú kariéru vybraných mešťanostov. Lokálne politické elity definuje ako úzku skupinu, ktorá si prostredníctvom nahromadených popredných postov v miestnych inštitúciách zabezpečila rozhodovaciu právomoc a značný vplyv nad mestskými záležitosťami.¹²

V slovenskom prostredí sa komunálnej politike, mestskej samospráve a virilistom v období dualizmu venovali najmä Darina Lehotská, Michal Potemra a Ľubomír Lipták. Lipták pomenoval znaky elitného postavenia v meste v období dualizmu, akými boli napr. miesto vo vedení spolkov, priemyselných komôr a sporiteľní. Vo verejnom živote začala byť podľa neho dôležitá popri rodinných a osobných väzbách aj stranícka politika. Na základe jeho zistení z prostredia Trenčína bola svetská inteligencia silne zastúpená vo vedení Strany nezávislosti. Liberálnu stranu zväčša podporovali podnikatelia.¹³ Lokálnym politickým elitám a procesu modernizácie v období dualizmu sa venujú aj ďalší slovenskí historici. Spomenúť možno Romana Holeca, Gabrielu Dudekovú Kováčovú, Štefana Gaučika, Lászlóa Vörösa a ďalších. Vzhľadom na zameranie tejto štúdie sú pre mňa zvlášť dôležité práce Eleny Mannovej a Eleonóry Babejovej, ktoré sa zaoberajú spolkovým životom, mešťanstvom a spoločenskými elitami Prešporka v 19. storočí. Politické spolky v Prešporku však dosiaľ neboli spracované.

Formovanie politických klubov v Prešporku

V osemdesiatych rokoch 19. storočia začali v Prešporku vznikať politické kluby s programom uhorskej Liberálnej strany (maď. *Szabadelvű Párt*): Prešporský klub mestských zastupiteľov (*A pozsonyvárosi képviselők kör / Der städtische Repräsentantenklub in Pressburg*), Municipiálny klub slobodného kráľovského mesta Prešporok (*Pozsony szabad királyi város helyhatósági kör / Der Munizipalklub der königlichen Freistadt Pressburg*) a Prešporský mestský občiansky spolok (*A Pozsony városi polgár-egyesület / Pressburger städtischer Bürgerverein*). Tieto kluby nadviazali na činnosť Deákovho klubu (*Deákkör / Deáklub*), v ktorom sa združovali predstavitelia mesta Prešporok pod vedením miestneho obchodníka Theodora Edla.¹⁴ Členovia Deákovho klubu sympatizovali s Deákovou stranou (maď. *Deák-párt*), ktorá svoju činnosť v Uhorsku vyvíjala v ro-

12 Bližšie: FERENCZI. *Kolozsvár várospolitikája 1890 – 1918*. Doktori disszertáció. Kolozsvár 2018, 334 s.

13 LIPTÁK. Zmeny elit mešťianskej spoločnosti v prvej tretine 20. storočia. In MANNOVÁ, ed. *Mešťanstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900 – 1989*. Bratislava 1998, s. 62.

14 Podoba mien v štúdiu vychádza z použitých (najmä nemeckojazyčných) prameňov.

koch 1865 – 1875.¹⁵ V osemdesiatych rokoch do jedného z politických klubov vstúpila údajne zhruba polovica mestských zastupiteľov. Druhá polovica vykonávala svoj mandát mimo politického klubu, no zväčša s väzbami na niektoré iné elitné mestské združenia, ktoré mali oficiálne iné než politické ciele. Spomenúť možno Prešporské kasíno, slobodomurársku lóžu Mlčanlivosť, Prvú prešporskú sporiteľňu či Toldyho kruh.¹⁶

Združenia Požošský klub nezávislých občanov (*Pozsonyi független polgárrok köre* / *Klub der unabhängigen Bürger Pozsonys*), Požošský osemaštyridsiatnický klub nezávislosti (*A pozsonyi 48-as függetlenségi kör* / *Pozsonyer 48-er Unabhängigkeitsklub*) a Klub Lajosa Kossutha požošských osemaštyridsiatnikov (*A pozsonyi 48-as polgárrok Kossuth Lajos-köre* / *Kossuth Lajosklub der Pozsonyer 48-er Bürger*) s programom Strany nezávislosti (maď. *Függetlenségi Párt*) vznikli po parlamentných voľbách v rokoch 1905 a 1906. V týchto rokoch sa Strana nezávislosti stala najsilnejšou vládnu stranou. Od tohto obdobia v meste zosilnel politický zápas medzi klubmi s programom Liberálnej strany za upevnenie dualistického systému z roku 1867 a klubmi s programom Strany nezávislosti, ktoré sa usilovali o návrat k štátoprávnemu modelu z obdobia revolúcie 1848.¹⁷

V deväťdesiatych rokoch 19. storočia, po založení Sociálnodemokratickej strany Uhorska v roku 1890, sa v Prešporku začali formovať aj občiansko-demokratické politické združenia. Tieto kluby sa nepokladali za elitné a dištancovali sa od vtedajších lokálnych politických elit. Presadzovali myšlienku všeobecného volebného práva, dôchodkového systému, zlepšenia sociálneho postavenia nižších mestských vrstiev a pod. Medzi demokratické kluby možno zaradiť Spolok prešporských slobodných občanov (*Pozsonyi szabad polgári egyesület* /

15 Die General-Versammlung des Pressburger städtischen Deák-Club's. In *Pressburger Zeitung* (ďalej PZ), roč. 108, č. 71, 27. 3. 1872, príloha. Deákova strana sa v roku 1875 spojila s tzv. umiernenou ľavicou, s ktorou vytvorili Liberálnu stranu a pokračovali v Deákovej politike. Bližšie: CHROMEKOVÁ. *Politické strany Uhorska*. Bratislava 1979, s. 91-94, 132-136.

16 Vor den Wahlen. In PZ, roč. 121, č. 52, 22. 2. 1884, s. 1; Ein neuer Verein in Pressburg. In PZ, roč. 124, č. 192, 14. 7. 1887, s. 3. Toldyho kruh označovali v miestnej tlači niekedy aj ako tzv. Toldykörpartei, keďže ho považovali za osobitnú stranu bez písomného programu, ktorá sa zrýchlenným tempom snažila o maďarizáciu Prešporka, no pri všetkých ostatných otázkach ponechávala svojim členom voľnosť. V roku 1884 stáli na čele tohto zoskupenia Ferdinand von Gervay, Karl von Neissidler a Josef von Záborssky. Porov.: Vor den Wahlen. In PZ, roč. 121, č. 52, 22. 2. 1884, s. 1. Bližšie o spomenutých elitných združeniach: MANNOVÁ, Elitné spolky, s. 56-59, 61-62; BABEJOVÁ. *Fin-de-Siècle Pressburg. Conflict & Cultural Coexistence in Bratislava 1897 – 1914*. New York 2003, s. 65-70.

17 Pozri napr.: 48 contra 67! Das bisherige Bild der Vorarbeiten zu den städtischen Munizipalwahlen. In PZ, roč. 144, č. 295, 27. 10. 1907, s. 1-3. Bližšie o politickom zápase medzi Liberálnou stranou a Stranou nezávislosti: PÖLÖSKEI. *A magyar parlamentarizmus a századfordulón politikusok és intézmények*. Budapest: 2001, s. 70-93.

Pressburger freier Bürgerverein), Občiansky klub v Teréziinom meste (*Terézvárosi polgári kör / Theresienstädter Bürgerklub*), Klub demokratov v Starom meste (*Óvárosi demokratákör / Altstadt Demokratenklub*) a Občiansky klub v Novom meste (*Újvárosi polgári kör / Neustädter Bürgerklub*). Tieto kluby sa považovali za sesterské, nie za konkurenčné združenia. Ich zjednotené prezídiá mali pravidelné porady o avizovanom programe valných zhromaždení municipiálneho výboru. Poprednými osobnosťami demokratického hnutia v Prešporku boli obchodník Karl Dworak, tesársky majster August Haybäck, zámočník Paul Wittich, redaktori Alois Zalkai a Alois Pichler, obchodník Adolf Macsalka, lekár Ludwig Kováts, krajčír Johann Ték, pekári Gustav a Ludwig Wendlerovci, advokát Gábor Kozma, učiteľ Karl Spannraft a ďalší.¹⁸

Diferenciácia politických klubov

Najväčšie politické kluby v Prešporku zastávali postoje v súlade s Liberálnou stranou alebo Stranou nezávislosti. Na základe akého kľúča sa však diferencovala politická scéna v Prešporku v rámci jednotlivých politických krídel? Odpoveď na túto otázku možno nájsť v dobovej lokálnej tlači, v ktorej autori publikovali správy z rôznych spoločenských podujatí, písali komentáre i satirické glosy o aktuálnej politickej situácii v meste.

Politické kluby s programom Liberálnej strany

Spomínaný Prešporský klub mestských zastupiteľov pôsobil v rokoch 1883 – 1887. Jeho prvým predsedom bol Theodor Eugen Mihályi, predseda Obchodnej a priemyselnej komory a dlhoročný virilista, ktorý sa zameriaval na hospodárske povznesenie mesta.¹⁹ Klub predstavoval relatívne uzatvorené elitné spoločenstvo ľudí, ktorého členmi mohli byť výlučne členovia municipiálneho výboru alebo mestskí úradníci. V prvom roku svojej existencie mal 54 členov, medzi ktorých patrili osobnosti ako obchodník Johann Ludwig, veľkoobchodníci s vínom Josef von Palugyay a Franz Hubert, továrnik Karl Helle, majitelia nehnuteľností Johann Eder, August Amadin, Heinrich Habermann, vinohradníci Paul Sandtner, Gottfried Fantzler, advokáti Eduard von Richter, Jonás Fülep a ďalší. Johann Ludwig vo svojom prejave v roku 1884 odôvodňoval založenie klubu dovtedajším zmätkom v správe mesta a snahou zlepšiť miestne pomery. Kandidáti do municipiálneho výboru, ktorých klub odporúčal, boli podľa neho vlastenecky

18 Die geeinigten Präsidien der hiesigen demokratischen Vereine. In PZ, roč. 148, č. 117, 29. 4. 1911, s. 4; Politische Vereine. In *Pressburger Wegweiser/Pozsonyi útmutató* (ďalej PW/PÚ). Pressburg, 1904, s. 120; 1912, s. 125. Blížšie o sociálnodemokratickom hnutí v Prešporku: DUIN. *Central European crossroads: social democracy and national revolution in Bratislava (Pressburg), 1867 – 1921*. New York 2009, s. 88-103.

19 Ein neuer Verein in Pressburg. In PZ, roč. 124, č. 192, 14. 7. 1887, s. 3.

zmýšľajúci muži. Nemali len schopnosť rozumieť záujmom mesta, ale podľa jeho slov boli tiež pripravení presadzovať ich otvorene a čestne, bez predsudkov alebo akýchkoľvek osobných, sociálnych či konfesijných sporov.²⁰ Advokát a publicista Daniel Molec v tom čase napísal článok, v ktorom zdôrazňoval jeden z cieľov klubu: zabrániť koncentrácii moci v rukách jednotlivcov.²¹ Napriek týmto deklarovaným princípom sa kvôli mocenským sporom ešte v tom istom roku (1884) od Klubu zastupiteľov odtrhlo 8 členov. Tí spolu s ďalšími 26 osobnosťami založili nové politické združenie, Municipiálny klub slobodného kráľovského mesta Prešporok.²²

Predsedom Municipiálneho klubu sa stal úradník Victor Scharitzer. Jeho ďalšími významnými členmi boli lekár Edmund Bugél, záhradník Josef Hammer, majitelia nehnuteľností Anton Pfonzelt a Franz Pfeiffer, hostinský Johann Obwegger, továrnik Andreas Manderla či rybársky majster Josef Heybl. O členoch tohto klubu sa v tlači referovalo ako o „*aktívnych a schopných agitátoroch, no bez osobných väzieb na tzv. starých cives, bez ktorých nebolo možné zjednotiť konanie mešťanov v komunálnych otázkach*“.²³ Svedčí o tom sociálna skladba klubu, v ktorom prevažovala stredná nemecká vrstva zložená prevažne z remeselníkov a maloobchodníkov. Počiatky pôsobenia Municipiálneho klubu boli zároveň spojené s obvineniami zo strany ich politických konkurentov, ktorí ho opakovane vykresľovali ako protimaďarské nemecké združenie s antisemitskými tendenciami. Vrcholí predstavitelia klubu tieto reči považovali za ohováranie. V snahe vyvrátiť spomenuté tvrdenia viacerí z nich, na čele s predsedom Scharitzerom, vstúpili do spolku Toldyho kruh, ktorého hlavným poslaním a cieľom bolo šírenie a posilnenie maďarského jazyka a kultúry v meste.²⁴ Municipiálny klub mal spočiatku nálepku antisemitizmu pravdepodobne z dôvodu, že uverejňoval svoje správy a vyjadrenia v periodiku *Westungarischer Grenzbote*, ktorého redaktor Ivan von Simonyi propagoval antisemitský program.²⁵ Samotní členovia klubu sa hlásili k programu Liberálnej strany. V prvom rade však bola pre nich dôležitá prosperita a dobro mesta, – mimochodom, obľúbený slogan všetkých politických klubov – čo nebolo vždy v súlade s vládnymi návrhmi. Municipiálny klub bol z konfesijného hľadiska väčšinovo katolícky. V otázkach cirkevnej politiky

20 Mitbürger! In PZ, roč. 121, č. 61, 2. 3. 1884, s. 1.

21 MOLEC, Dani. Vor den Wahlen, In PZ, roč. 121, č. 52, 22. 2. 1884, s. 1.

22 Der Munizipalklub. In PZ, roč. 121, č. 73, 14. 3. 1884, s. 2.

23 Ein neuer Verein in Pressburg. In PZ, roč. 124, č. 192, 14. 7. 1887, s. 3.

24 Vor den Wahlen. In PZ, roč. 121, č. 61, 2. 3. 1884, s. 1-2; Der Munizipalklub. In PZ, roč. 121, č. 73, 14. 3. 1884, s. 2; Der Munizipalklub. In PZ, roč. 121, č. 75, 16. 3. 1884, s. 3.

25 Noviny *Westungarischer Grenzbote* boli nemecký politický denník s programom uhorskej nezávislosti, antisemitizmu a radikalizmu. Bližšie: PTEMRA. *Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918*. Martin 1963, s. 83-88.

tak presadzovali v meste záujmy katolíkov aj v prípadoch, keď Liberálna strana navrhovala iné smerovanie. Združenie svoje pôsobenie na politickej scéne mesta ukončilo v roku 1893 z dôvodu postupného úpadku. Časť jeho niekdajších členov na čele s advokátom Karlom Otcskom a farárom Vincentom Havlicskom mala v úmysle založiť lokálny katolícky politický klub, no tento plán sa napokon neuskutočnil.²⁶ Ďalšia časť členov sa postupne pridala k dovtedy konkurenčnému Prešporskému mestskému občianskemu spolku.²⁷

Občiansky spolok založili niekdajší členovia Klubu zastupiteľov v roku 1887 po rozpustení ich združenia, keďže ten počas svojho štvorročného pôsobenia údajne nenašiel dostatočnú podporu medzi mešťanmi. V novinách *Pressburger Zeitung* sa ako dôvod jeho zániku uvádza chýbajúca schopnosť presvedčiť voliča.²⁸ Mnohé osobnosti z Klubu zastupiteľov však prešli do nového Občianskeho spolku. Spomenúť možno prvého predsedu spolku Josefa von Záborského, dlhoročného virilistu a majiteľa nehnuteľností a tiež podpredsedov nového spolku Theodora Eugena Mihályiho a Johanna Ludwiga, ktorí mali významné pozície už v Klube zastupiteľov. Medzi členov Občianskeho spolku patrili napr. Karl Neissidler, obchodník a poslanec uhorského parlamentu v rokoch 1884 – 1906 a 1910 – 1918, majitelia nehnuteľností Georg von Schulpe a Adam Kossiba, obchodník Julius von Marsó, advokáti Ignac Deutsch a Ferdinand von Gervay, mestský lekár Béla Tauscher, lekárnici Felix Pisztóry a Edmund von Merényi, inšpektor rakúsko-uhorských železníc Israel Galia či spomínaný Daniel Molec. Spolok zastupoval záujmy finančných kruhov mesta a udržiaval živé vzťahy najmä s Prvou prešporskou sporiteľňou ako najstaršou finančnou inštitúciou v meste.²⁹

Koncom deväťdesiatych rokov 19. storočia došlo v Občianskom spolku ku kríze zapríčinenej mocenským zápasom, ktorý sa zostril po smrti Dezsőa Szilágyiho, niekdajšieho ministra spravodlivosti a poslanca uhorského parlamentu

26 Táto snaha odzrkadľovala celoštátny politický pohyb, keďže v roku 1894 parlament prijal cirkevno-politické zákony, ktorých súčasťou bolo napr. zavedenie civilného sobáša. Rokovania o zákonoch a ich následné prijatie dali podnet k založeniu lokálnych katolíckych politických klubov a Katolíckej ľudovej strany (maď. *Katolikus Néppárt*). Strana bola založená v januári 1895 v Budapešti a jej hlavným cieľom bolo brániť „katolícke záujmy“ v Uhorsku a revidovať cirkevno-politické zákony. Bližšie: CHROMEKOVÁ. Maďarské buržoázne politické strany a ich pozície na Slovensku na začiatku 20. storočia. In *Historický časopis*, 1976, roč. 24, č. 3, s. 364-366.

27 Aus der Provinz. In *Abendblatt des Pester Lloyd*, roč. 41, č. 191, 17. 8. 1894, s. 1.

28 Ein neuer Verein in Pressburg. In *PZ*, roč. 124, č. 192, 14. 7. 1887, s. 3.

29 Pressburgerisches. In *PZ*, roč. 128, č. 316, 17. 11. 1891, s. 1. Bližšie o aktivitách a stratégiách Prvej prešporskej sporiteľne: GAUČÍK. Kultúrne stratégie elit Prešporskej I. sporiteľne (1883 – 1918). In HUDEK a ŠOLTÉS, eds. *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí: kontinuity a diskontinuity*. Bratislav 2019, s. 190-214.

za prvý prešporský volebný obvod. Občiansky spolok bol Szilágyiho hlavným podporovateľom. Po jeho smrti v roku 1901 nastali v spolku nezhody v otázke výberu kandidáta do uhorského parlamentu v nasledujúcich voľbách, konkrétne či podporia Daniela Moleca.³⁰ Vnútrostranícky zápas kulminoval až do rozdelenia spolku v roku 1904.³¹ Napätie, ktoré bolo znásobené neúspechmi Občianskeho spolku vo voľbách do municipiálneho výboru, sa v tomto roku časť jeho členov rozhodla riešiť vystúpením zo spolku a založením nového politického klubu – Prešporského klubu mestských zastupiteľov. Tým došlo k ďalšiemu štiepeniu politických združení v Prešporku. Johann Ludwig, ktorý sa stal členom v poradí už tretieho klubu v rámci svojej kariéry komunálneho politika, uviedol niekoľko príčin tejto krízy. V rámci Občianskeho spolku sa podľa neho sformovala nová záujmová skupina, v ktorej pri podpore kandidátov rozhodovali sympatie, antipatie a osobné ciele.³²

Klub zastupiteľov založili predstavitelia staršej generácie miestnej politiky na čele s mestským úradným lekárom Bélom Tauscherom, ktorý sa stal jeho predsedom.³³ Napriek názvu predstavitelia novozaloženého klubu nenadväzovali na tradíciu Prešporského klubu mestských zastupiteľov z osemdesiatych rokov 19. storočia. Ďalšími významnými predstaviteľmi klubu boli obchodník Adolf Wimmer, profesor Právnickej akadémie Paul Oberschall, vydavateľ *Pressburger Zeitung* Karl Angermayer,³⁴ mestský archivár Johann Batka, lekár Gábor Pávai-Vajna, liehovárnik Julius Slubek či spomínaný obchodník Johann Ludwig. Viacerí členovia Klubu zastupiteľov, podobne ako mnohí z Občianskeho spol-

30 Daniel Molec napokon zastával post poslanca uhorského parlamentu s programom Liberálnej strany v rokoch 1901 – 1906. Kommunale Glossen. In *Pressburger Presse* (ďalej PP), roč. 1, č. 41, 7. 11. 1898, s. 2; Vom Bürgerverein. In PZ, roč. 136, č. 20, 20. 1. 1899, s. 2; Der Ausschuss des Bürgervereines. In PZ, roč. 136, č. 326, 25. 11. 1899, s. 2; Siegmund Wolf als Jubilar. Dreissig Jahre Mitarbeiter der „Pressburger Zeitung.“ In PZ, roč. 148, č. 131, 14. 5. 1911, s. 2.

31 V tomto období sa tiež diali zmeny v personálnej a organizačnej štruktúre Občianskeho spolku. Karl Neissidler sa stal v roku 1899 čestným predsedom spolku a vo výkonnej predsedníckej funkcii ho nahradil Michael Wilhelm Günther, ktorý na tomto poste zotrval až do svojej smrti v roku 1902. Predsedníctvo spolku bolo následne reorganizované – namiesto predsedu s podpredsedami ho na krátky čas tvorilo päťčlenné prezídium. V roku 1905 sa spolok opäť vrátil k pôvodnej organizácii, keď sa predsedom spolku stal Daniel Molec.

32 Städt. Bürgerverein contra Repräsentantenclub. In PP, roč. 7, č. 313, 25. 1. 1904, s. 3.

33 Stanovy spolku: Városi képviselő kör alapszabályai. In AMB, Mesto Bratislava XI (1441 – 1927), inv. č. 15818, kr. č. 2857, spis č. 127, rok 1904; Fragmente von der Woche. In PP, roč. 7, č. 312, 18. 1. 1904, s. 2-3.

34 Karl Angermayer sa stal vydavateľom novín *Pressburger Zeitung* v roku 1874. Noviny boli konzervatívne, vydávané v nemčine a ich program bol v súlade s Deákovou, neskôr Liberálnou stranou v Uhorsku. Bližšie: POTE MRA, *Bibliografia inorečových novín*, s. 74-83, 217-218.

ku, boli členmi prezídia Prvej prešporskej sporiteľne.³⁵ Klub tiež nadviazal úzky styk s oboma miestnymi slobodomurárskymi lóžami, nemeckou lóžou Mlčanlivosť i maďarskou lóžou Bratstvo.³⁶

Medzi Klubom zastupiteľov a Občianskym spolkom nebol nijaký osobitý rozdiel, a to ani v lojalite voči Liberálnej strane, ani v programe, v ktorom oba zdôrazňovali náboženskú toleranciu, liberálne politické presvedčenie, uznanie občianskej rovnosti a pod. Zo začiatku v združeniach nebola zhoda v otázke prípadného členstva v oboch kluboch súčasne, keďže stanovy ani jedného z klubov to nezakazovali. Na schôdzi Občianskeho spolku v januári 1904 však Johann Korče, mestský zastupiteľ a významná osobnosť komunálnej politiky v prešporskej mestskej časti Teréziino mesto, razantne odmietol takéto dvojité členstvo, dokonca ho prirovnal k nevere. Priaznivci Občianskeho spolku začali Klub zastupiteľov posmešne prezývať „Klubom inteligencie“ či „Spolkom latinčinárov“. Dôvodom bolo, že si ako jeden z cieľov stanovili povzniesť úroveň municipiálneho výboru tým, že budú podporovať inteligenciu v miestnej samospráve.³⁷ Johann Korče, dotknutý vyjadreniami nového Klubu zastupiteľov, sa na spomínanom zasadnutí spolku tiež vyslovil: „*Bolo čudné, že združenie ‚Inteligencie‘ chcelo získať poradcov pre finančné záležitosti z tábora spolku ‚Neinteligencie‘.*“ Následne vo svojom prejave pokračoval konštatovaním, že „*k vytvoreniu nového združenia ich mohli viesť iba osobné záujmy, keďže jeho súčasťou sú osoby, ktoré zbohatli v Požoni a vďaka občanom Požone a teraz proti nám [členom Občianskeho spolku] šľahajú mečom a hovoria, že nie sme natoľko inteligentní, aby sme spravovali bohatstvo mesta*“.³⁸ Napriek vzájomným nezhodám Občianskeho spolku a Klubu zastupiteľov prezidia medzi sebou naďalej spolupracovali. Od roku 1904 uzatvárali politické dohody a pred voľbami do municipiálneho výboru zostavovali spoločné kandidátne listiny v snahe zachovať si svoje mocenské pozície.

Ako som už naznačila, v roku 1905 sa v Uhorsku uskutočnili voľby do parlamentu, v ktorých sa najsilnejšou vládnuou stranou stala Strana nezávislosti, pričom dovtedy dlhodobo vládnuca Liberálna strana sa dostala do opozície. Z politického hľadiska možno tento rok označiť za zlomový. Politická kríza mala odozvu aj v Prešporku, v ktorom začali vznikať politické kluby s programom Strany nezávislosti. Význam roku 1905 zhodnotili aj miestni predstavitelia Libe-

35 Porov.: Sparcassen und Banken. In PW/PÚ. Pressburg, 1905, s. 93.

36 Fragmente von der Woche. In PP, roč. 11, č. 563, 9. 11. 1908, s. 2-3. Bližšie o slobodomurárskych lóžach: HRADSKÁ. *Slobodomurárske lóže v Bratislave*. Bratislava 2017.

37 Fragmente von der Woche. In PP, roč. 7, č. 312, 18. 1. 1904, s. 2-3; Fragmente von der Woche. In PP, roč. 7, č. 348, 26. 9. 1904, s. 2; Die Wahl in der Ferdinandstadt. In PP, roč. 12, č. 616, 15. 11. 1909, s. 1-2.

38 Städt. Bürgerverein contra Repräsentantenclub. In PP, roč. 7, č. 313, 25. 1. 1904, s. 3.

rálnej strany po prehraných voľbách. Vtedajší predseda Občianskeho spolku Daniel Molec v úvodnom príhovore počas valného zhromaždenia v januári 1906, ako aj tajomník Emil Kumlik vo výročnej spolkovej správe hovorili o stagnácii spolku v uplynulom roku. Ako jeden z hlavných dôvodov uviedli kritické vnútropolitické podmienky, ktoré bránili väčším akciám v komunálnej oblasti. Ako pozitívny moment obaja zdôraznili priateľský vzťah s Klubom zastupiteľov, s ktorým chceli postupovať proti sociálnym demokratom ako tzv. radikálnym prvkom v municipiálnom výbore.³⁹ Kritická reakcia na valné zhromaždenie Občianskeho spolku na seba nenechala dlho čakať. Eugen Engyeli, vlastník, vydavateľ a zodpovedný redaktor tlačového orgánu s programom Strany nezávislosti *Pressburger Presse*, uverejnil satirický článok, v ktorom poukázal, že inými slovami sa komunálna činnosť Občianskeho spolku v minulom roku rovnala nule, pričom si s Klubom zastupiteľov pomáhali v nečinnosti. Pochyboval, že by tieto dva kluby urobili viac, keby nedošlo k politickým zmenám. Aktívne boli podľa neho len v zaliečaní sa Liberálnej strane.⁴⁰

Štiepenie lokálnych politických združení, akými boli Občiansky spolok a Klub zastupiteľov, bolo pre mnohých nepochopiteľné. Podľa Eugena Engyeliho, politického oponenta oboch klubov, to údajne postupne viedlo k úpadku politickej kultúry v meste a k tzv. radikalizácii miestneho obyvateľstva. Engyeli sa v roku 1912 vyjadril: „...politický sobáš medzi príbuznými, ktorý v tomto meste praktizujú takzvané vedúce osobnosti po celé desaťročia, vedie na jednej strane k degenerácii a impotencii vo vlastnom tábore a na druhej strane k nespokojnosti, čo medzi ľuďmi muselo viesť k najostrejšiemu radikalizmu“.⁴¹ Medzi rokmi 1912 – 1913 dokonca došlo v oboch spolkoch k vážnej vnútornej kríze. Edmund von Merényi navyše rezignoval z postu predsedu Občianskeho spolku, čo zdôvodňoval nedisciplinovanosťou jeho členov. Kríza bola taká hlboká, že sa čakalo buď na zlúčenie, alebo zánik niektorého z klubov, no v každom prípade sa predpokladal očistný a reformný proces. Prezidiá klubov sa však pred voľbami do municipiálneho výboru v novembri 1913 dohodli na kompromisnej kandidátnej listine a v pretrvávajúcej kríze istý čas fungovali aj naďalej.⁴² Engyeli začiatkom roka 1914 opäť poukázal na kritickú situáciu, ktorá panovala v tzv. liberálnych kluboch:

„Jeden z klubov [Klub zastupiteľov] drží pohromade iba slobodomurárstvo, ktoré spája väčšinu jeho členov, druhý [Občiansky spolok] je už dáv-

39 Generalversammlung des städt. Bürgervereines. In PP, roč. 9, č. 415, 8. 1. 1906, s. 4.

40 [ENGYELI]. Einer der sich auskennt. In PP, roč. 9, č. 416, 15. 1. 1906, s. 3.

41 [ENGYELI]. Das Debacle und seine Ursachen. In PP, roč. 15, č. 755, 15. 7. 1912, s. 1-2.

42 Die neueste Krise im Bürgerverein. In PP, roč. 15, č. 777, 16. 12. 1912, s. 2; Ein politischer und kommunaler Cato wird gesucht. In PP, roč. 16, č. 785, 10. 2. 1913, s. 2-3; Die Wahlbewegung. In PP, roč. 16, č. 824, 10. 11. 1913, s. 3.

*no rozptýlený a bez vedenia. Napriek tomu si stále neoprávnene nárokuje na právo komandovať v mestskom zastupiteľstve. [...] Sadnú si pred voľbami a rozdelia si mandáty tak, ako uznajú za vhodné. Kto nepatrí do kliky, nenachádza v ich očiach zľutovanie. Poznajú iba jednu zásadu: Kto nie je s nami, je proti nám.*⁴³

Engyeli ako komunálny politik, ktorý hájil program Strany nezávislosti, ostro kritizoval činnosť týchto dvoch klubov. Tá podľa neho spočívala vo vzájomnom garantovaní majetku a vo vytvorení frontu proti novým myšlienkam a prúdom, a to najmä sociálnodemokratickým. Svoju prácu opozičného politika, ktorého cieľom nebola objektivita, ale kritika politických oponentov, si Engyeli vykonával svedomito. Kríza v kluboch, na ktorú dlhodobo upozorňoval, však bola skutočne prítomná, a začiatok prvej svetovej vojny v júli 1914 ju so svojimi štátoprávnymi, hospodárskymi a sociálnymi dôsledkami ešte umocnil.

Politické kluby s programom Strany nezávislosti

Strana nezávislosti mala v Prešporku stúpencov a priaznivcov už od svojho založenia v roku 1874. V parlamentných voľbách v roku 1875 sa o post poslanca za Prešporok s programom Strany nezávislosti uchádzal gróf Johann Pálffy. Pálffy, bývalý župan Prešporskej župy (1871 – 1874), kandidoval za prvý prešporský volebný obvod. Poslanecký mandát napokon nezískal, keďže kandidát s programom Liberálnej strany József Szlávy, bývalý ministerský predseda (1872 – 1874), mal vyšší počet hlasov.⁴⁴ Pálffy mal napriek tomu v meste značnú podporu, podobne ako kandidáti zastávajúci myšlienky Strany nezávislosti v nasledujúcich parlamentných voľbách. Kandidáti s programom tejto strany sa však stali poslancami v Prešporku len dvakrát, a to advokát Ottó von Sziklai v roku 1906 za prvý prešporský volebný obvod a kráľovský notár Georg von Bartal v druhom obvode v roku 1909.⁴⁵

Organizačne sa sympatizanti Strany nezávislosti v Prešporku zjednotili až po parlamentných voľbách v roku 1905, v ktorých sa Strana nezávislosti stala najsilnejšou vládnu stranou. Deklarovaným cieľom nového politického združenia – Požožského klubu nezávislých občanov bolo v duchu programu víťaznej politickej strany zjednotiť Prešporčanov, ktorí podporovali národnú a ekonomickú nezávislosť Uhorska. Predsedom klubu sa stal Georg von Bartal a tajomníkmi

43 [ENGYELI]. „Ein Schlachten wars –“. In PP, roč. 17, č. 833, 12. 1. 1914, s. 3.

44 Die Reichstagswahlen in Pressburg. In PZ, roč. 111, č. 151, 6. 7. 1875, s. 1.

45 Podrobnejšie: MÁJEKOVÁ. Poslanci uhorského parlamentu za mesto Prešporok a ich adaptácia na nové politické pomery po vzniku Československa. In KOVÁČ a HANULA a kol. *Z monarchie do republiky. Z demokracie do totality: Spoločnosť na Slovensku od konca 19. storočia do roku 1945*. Bratislava 2022, s. 421-424.

advokát Gábor Kozma a redaktor *Pressburger Presse* Eugen Engyeli.⁴⁶ Predseda Klubu nezávislých občanov Bartal sa v spomínaných parlamentných voľbách (1905) uchádzal tiež o post poslanca uhorského parlamentu za prvý prešporský volebný obvod. Jeho protikandidátmi boli novinár Dezső Bokányi s programom Sociálnodemokratickej strany a advokát Daniel Molec. Mandát napokon získal s prevažnou väčšinou hlasov Daniel Molec, člen konkurenčného klubu, ktorý kandidoval s programom Liberálnej strany.⁴⁷

Klub nezávislých občanov sa koncom roka 1906 transformoval na Požoňský osemaštyridsiatnický klub nezávislosti.⁴⁸ Prvá oficiálna schôdza Klubu nezávislosti sa konala začiatkom novembra 1906 za prítomnosti grófa Alberta Apponyiho ako lídra Strany nezávislosti v Uhorsku, ktorý v tom čase zastával funkciu ministra kultu a osvety. Prvé predsedníctvo klubu tvorili predseda Georg von Bartal, jeho zástupca advokát Josef Neumann, viacerí podpredsedovia (lekár Edmund Bugél, obchodník Karl Dworak, kováčsky majster Franz Jancsik, železničný úradník Julius Pogány, profesor na evanjelickej teologickej akadémii Alexander Raffay, krajčírsky majster Endre Takács), tajomníci (redaktor Eugen Engyeli, zubár Franz Bugél, liehovarník Ludwig Diamant, profesor maďarčiny a latinčiny na evanjelickom lýceu Stefan Jessenssky, úradník Desider Schleicher, advokát Alois Török), právny zástupca klubu (Julius Günther), pokladník (tešársky majster August Haybäck) a ďalší členovia výboru.⁴⁹ Konkurenciu Klubu nezávislosti predstavoval ďalší politický klub v Prešporku s programom Strany nezávislosti s názvom Klub Lajosa Kossutha požoňských osemaštyridsiatnikov.

Kossuthov klub vznikol v tom istom roku ako Klub nezávislosti s rozdielom, že toto združenie predstavovalo radikálnejší smer.⁵⁰ Na jeho čele stál profesor evanjelickej teológie László Stomp, dovtedy pomerne neznáma osoba v prešporskom verejnom priestore.⁵¹ Členmi klubu boli aj úradník a predseda futbalového a cyklistického spolku Rudolf Rampacher, stredoškolský profesor Roman Klatt, profesor na Chlapčenskej ortodoxnej židovskej škole Arpád Sebestyén, profesor na Právnickej akadémii Sándor Vutkovich, advokát Eugen Ejury, inžinier a riaditeľ Uhorskej kráľovskej kovopriemyselnej odbornej školy Arpád Bejczy a ďalší.

46 Die Konstituierung der Pozsonyer Oppositionspartei. In PP, roč. 8, č. 376, 10. 4. 1905, s. 3-4.

47 Die Wahl in Pozsony. In PZ, roč. 142, č. 27, 27. 1. 1905, s. 2.

48 Pozsonyer 48er Unabhängigkeits-Partei-klub. In PZ, roč. 143, č. 301, 3. 11. 1906, s. 4; Stanovy klubu: A „Pozsonyi 48-as függetlenségi kör“ alapszabály szervezete. In AMB, Mesto Bratislava XI (1441 – 1927), inv. č. 15820, kr. č. 2859, spis č. 77, rok 1906.

49 Ein Apponyi-Tag in Pozsony. In PZ, roč. 143, č. 303, 5. 11. 1906, s. 1.

50 Die Repräsentantenwahlen. In PP, roč. 10, č. 508, 21. 10. 1907, s. 3.

51 Nicht Klub-, sondern Koalitionspolitik. In PZ, roč. 143, č. 309, 11. 11. 1906, s. 1-2.

V najvyšších kruhoch Strany nezávislosti pravdepodobne panovalo znepokojenie, že v Prešporku pôsobia dva ideovo rovnaké kluby. Predseda Kossuthovho klubu László Stromp pravidelne informoval Ferenca Kossutha, syna Lajosa Kossutha a vedúcu osobnosť Strany nezávislosti, o činnosti klubu. V správe zo začiatku roka 1907 písal, že klub nechce vytvárať prekážku k zjednocovaniu dvoch klubov s programom Strany nezávislosti, práve naopak. „*Je mojím svätým presvedčením a najsladším snom,*“ písal Stromp, „*aby sa kluby spojili, za predpokladu, že aj druhý klub bude inšpirovaný rovnakým duchom – o čom nemám právo pochybovať.*“⁵² László Stromp v máji 1907 náhle a neočakávane zomrel a integračný proces sa načas zastavil.⁵³ Rokovania v otázke zlučovania klubov sa neskôr opäť obnovili a členovia Klubu nezávislosti definitívne prijali túto myšlienku 16. januára 1910 na svojom výročnom valnom zhromaždení.⁵⁴ V prvom kroku vypracovali zástupcovia oboch klubov spoločné stanovky. Novému združeniu dali názov Požoňský osemaštyridsiatnický klub nezávislosti a Lajosa Kossutha (*A pozsonyi 48-as függetlenségi és Kossuth Lajos-köre / Der Pozsonyer 48-er Unabhängigkeits- und Kossuth Lajos-Klub*). Kluby sa zjednotili v období, keď sa Strana nezávislosti vnútorne rozštiepila na dve frakcie na čele s Ferencom Kossuthom a Gyulom Justhom.⁵⁵ Predstavitelia nového klubu preto poslali telegram o zjednotení oboch frakciám, v ktorom zároveň vyjadrili svoje prianie, aby sa v boji za nezávislosť Uhorska opäť spojili aj stúpenci Kossutha a Justha. Členovia Klubu nezávislosti a Lajosa Kossutha organizovali prednášky, na ktoré pozývali významné osobnosti Strany nezávislosti. Každoročne sa stretávali 15. marca, aby si pripomenuli revolučné udalosti z roku 1848. Svoje spomienkové oslavy organizovali za účasti členov Kresťansko-sociálneho spolku a občiansko-demokratických klubov.⁵⁶

Členovia spomínaných klubov patrili k osobnostiam, ktoré ovplyvňovali tvár mesta a jeho obyvateľov. Aké politické stratégie využívali a aká kritika zaznievala smerom k lokálnym politickým elitám?

52 Die Generalversammlung des „Kossuth Lajos-kör“. In PP, roč. 10, č. 475, 11. 2. 1907, s. 4.

53 Das Leichenbegängniss des Theologieprofessors Ladislaus Stromp. In PZ, roč. 144, č. 133, 16. 5. 1907, s. 3.

54 Jahres-Generalversammlungs der 48er Unabhängigkeits-Partei. In PZ, roč. 147, č. 16, 17. 1. 1910, s. 2-3; Pozsonyi 48-as függetlenségi kör. In Nyugatmagyarországi hiradó, roč. 23, č. 13, 18. 1. 1910, s. 1-2.

55 Bližšie: MÉSÁROŠ. Ľavicové strany a frakcie v Uhorsku s programom štátoprávnej a hospodárskej nezávislosti Uhorska. In LIPTÁK, ed. *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Bratislava 1992, s. 68-75.

56 Der Pozsonyer 48er Kossuth Lajos-Klub. In PZ, roč. 151, č. 37, 7. 2. 1914, s. 4; Der 15. März. In PZ, roč. 151, č. 74, 16. 3. 1914, s. 2. Od roku 1912 sa miestom pietneho aktu stal pomník Sándora Petőfiho, ktorý bol slávnostne odhalený 11. septembra 1911 pred Mestským divadlom na dnešnom Hviezdoslavovom námestí.

Volebné praktiky a politické kluby

S cieľom zviditeľniť sa a nadobudnúť vyššiu spoločenskú prestíž využívali politické elity v Prešporku rôzne stratégie. V prvom rade zväčša neboli členmi len politických, ale aj iných vplyvných združení, akými boli finančné inštitúcie, cirkevné organizácie, okrášľovacie či dobročinné spolky. O dobročinnosti, príspevkoch do zbierok na podporu rozvoja vzdelanosti, zdravotnej starostlivosti, skrášlenia mesta či výstavby pamätníkov informovali miestne noviny menovite a neraz aj s uvedením výšky darovanej sumy. Miestni politickí predstavitelia tak budovali svoj priaznivý obraz posilnený informáciami o vlastných domácich i zahraničných úspechoch a oceneniach. Prostredníctvom spolkov a verejného angažovania sa si mestskí zastupitelia vytvárali širokú sieť kontaktov. Najpoprednejší z nich spravidla zastávali čestné predsednícke funkcie v rôznych záujmových združeniach.⁵⁷ Členovia spolkov zároveň organizovali kultúrne večery, plesy a iné spoločenské akcie, na ktorých udržiavali a pestovali vzťahy na neformálnej úrovni.⁵⁸

K stratégiám lokálnych politických elít pred voľbami do municipiálneho výboru patrilo zostavovanie kandidátnych listín a agitácie, spojené neraz s korupčnou činnosťou. Stretnutia členov politických, cirkevných, finančných a iných záujmových skupín boli v Prešporku pred komunálnymi voľbami častým javom. V snahe ovplyvniť voličov koho voliť, spisovali predvolebné listiny kandidátov a uverejňovali verejné odporúčania.⁵⁹ Kandidátne listiny kolovali medzi voličmi ako samostatné tlačoviny alebo ich uverejňovali v novinách v priebehu posledných dní pred voľbami, niekedy až v rannom vydaní periodika vo volebný deň. Mali podobu zoznamu s menami kandidátov radených podľa jednotlivých volebných obvodov.

Na druhej strane volebné agitácie, ľudovo nazývané kortešačky, boli pred komunálnymi voľbami v roku 1884 podľa slov Daniela Moleca intenzívne:

57 Pozri napr.: Vor den Wahlen. In PZ, roč. 121, č. 61, 2. 3. 1884, s. 1-2; Offenes Schreiben. In PP, roč. 7, č. 355, 14. 11. 1904, s. 2. Bližšie o dobročinnosti ako spôsobe budovania priaznivého obrazu vo verejnom priestore: DUDEKOVÁ. Systém sociálnej starostlivosti v Bratislave v 19. storočí a jeho modernizácia na prelome 19. a 20. storočia. In *Historický časopis*, 2014, roč. 62, č. 2, s. 246-251.

58 Bližšie o spolkových báloch: MANNOVÁ. Vereinsbälle der Preßburger Bürger im 19. Jahrhundert. In ČIČAJ a PICKL, eds. *Städtisches Alltagsleben in Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*. Bratislava 1998, s. 251-257.

59 Napríklad autor článku v *Pressburger Zeitung* uviedol tri zoznamy kandidátov, ktoré podľa jeho slov zostavili po dôverných poradách úzke záujmové skupiny. Išlo konkrétne o stretnutia členov Obchodnej a priemyselnej komory, členov slobodomurárskej lóže Mlčanlivosť a mešťanov podporujúcich zástupcov z tzv. maďarských kruhov. Pozri: Zur morgigen Repräsentanten-Wahl. In PZ, roč. 117, č. 95, 6. 4. 1881, s. 1. Od osemdesiatych rokov 19. storočia uverejňovali kandidátne listiny najmä prezidiá miestnych politických klubov.

„[Kortešačky] *deň a noc prenikajú do všetkých hostincov a krčiem, dokonca prenasledujú voličov do ich súkromných bytov a majú špeciálne prostriedky na presvedčenie všetkých; katolíci strašia protestantmi, títo opäť židmi.*“⁶⁰ Okrem vyvolávania strachu korteši používali ako svoju pracovnú metódu prekrúcanie informácií a vytváranie poloprávd za účelom zmiasť voličov a prikloniť si ich na svoju stranu. Agitátori boli údajne úspešní najmä pri presviedčaní drobných obchodníkov, ktorí tvorili veľkú časť voličstva. Maloobchodníci podľa dobových správ nevideli do zákulisia komunálnej politiky, žili neraz v neistote plynúcej z charakteru ich podnikania a boli ľahko manipulovateľní, kvôli čomu ich redaktor *Pressburger Presse* Eugen Engyeli označoval za „*hlasovací dobytok*“.⁶¹ Kritika v miestnych novinách smerovala aj na praktiky, keď korteši zjednávali voličské hlasy pred dverami volebnej miestnosti a presviedčali voličov o správnosti voľby svojich kandidátov.⁶²

Agitácie pred komunálnymi voľbami boli neraz spojené s podplácaním. Dovoliť si to mohli najmä predstavitelia klubov, ktorí mali finančnú podporu celokrajinských politických strán so sídlom v Budapešti. Na účely predvolebnej kampane si niektoré politické kluby zakladali aj osobitné volebné fondy.⁶³ Eugen Engyeli pod pseudonymom „*Veritas*“ zhrnul v roku 1911 v jednej vete rôzne formy agitačných a korupčných praktík: „...*celkom otvorene sa uplatňujú tlaky každého druhu – podplácanie voličov peniazmi, sľubmi, banketmi, výhodami, titulmi i oceneniami*“.⁶⁴ Volebné sľuby a korupcia sa zvyšovali v závislosti od intenzity politického boja medzi vládnymi a opozičnými silami, teda najmä začiatkom 20. storočia.⁶⁵ Voľby do municipiálneho výboru v Prešporku však boli tajné (na rozdiel od parlamentných volieb), preto nebolo jednoduché overiť, za koho volič hlasoval.⁶⁶

K volebným podvodom dochádzalo napríklad porušením tajnosti hlasovania. Takýto prípad sa spomínal v druhom volebnom obvode Ferdinandovho mesta

60 MOLEC. Vor den Wahlen. In PZ, roč. 121, č. 61, 2. 3. 1884, s. 1-2.

61 [ENGYELI]. Fragmente von der Woche. In PP, roč. 1, č. 31, 29. 8. 1898, s. 2-3; [ENGYELI]. Fragmente von der Woche. In PP, roč. 15, č. 753, 1. 7. 1912, s. 2.

62 Die Wahl in der Ferdinandstadt. In PP, roč. 12, č. 616, 15. 11. 1909, s. 1-2.

63 Wahrheiten. In PP, roč. 13, č. 640, 2. 5. 1910, s. 1; Glossen zu den Kammerwahlen. In PP, roč. 15, č. 754, 8. 7. 1912, s. 3.

64 [ENGYELI]. Die Repräsentantenwahlen. In PP, roč. 14, č. 720, 13. 11. 1911, s. 2-3. Bližšie o predvolebnej korupcii a podvodoch počas parlamentných volieb: VÖRÖS. Politická korupcia a parlamentné voľby v období dualizmu. In VÖRÖS a kol. *Politická korupcia na území Slovenska a Čiech v 19. a 20. storočí*. Bratislava 2020, s. 105-115.

65 CIEGER. Voľby a korupcia v dualistickom Uhorsku (1867 – 1918). In ŠOLTÉS a VÖRÖS, eds. *Korupcia*. Bratislava 2015, s. 152.

66 An der Wahlurne. In PZ, roč. 121, č. 64, 5. 3. 1884, s. 1-2; Ein ereignisreicher Tag. In PP, roč. 10, č. 484, 6. 5. 1907, s. 4.

počas volieb do municipiálneho výboru 14. novembra 1901. Predsedom volebnej komisie bol v tom čase advokát a dlhoročný virilista Jonás Fülepe a podpredsedom vinohradník Pál (Paul) Sandtner, obaja členovia Občianskeho spolku. Skupina voličov na čele s profesorom Právnickej akadémie Pálom Oberschallom podala sťažnosť voči porušeniu volebných pravidiel, ktorej uhorský kráľovský správny súd vyhovel.⁶⁷ Medzi svedkami figurovali aj Károly (Karl) Spannrafft a Lajos (Ludwig) Wendler, teda poprední predstavitelia miestnych demokratov. Spolu s ďalšími svedkami vypovedali, že predseda volebnej komisie si vyplnené hlasovacie lístky čítal a niektoré odovzdané lístky mali zároveň rôzne tvary a farby, z čoho bolo možné zistiť za koho, resp. za prívrženca ktorého klubu daná osoba hlasovala. Správa o porušení tajnosti voľby sa vo volebnom obvode údajne rozšírila, čo odradilo viacerých voličov využiť svoje občianske právo a k volebným urnám vôbec neprišli. V tejto súvislosti sa tiež hovorilo o zastrašovaní voličov sympatizantmi Liberálnej strany. Ďalšou z nekalých volebných praktík počas týchto volieb bol spôsob započítavania hlasov v prípade, že volič hlasoval za osobu, ktorá mala v meste svojho menovca, no pri voľbe nešpecifikoval povolanie, ktorým by kandidáta presne identifikoval. V meste totiž pôsobili menovci Pálovia Potzovci (poštový úradník a dopravca) a tiež dve osoby s menom János (Johann) Fürst (farár a mäsiar). Pri Potzovcoch išlo o otca a syna, kvôli čomu údajne došlo k omylu, keď jeden volič odovzdal svoj hlas otcovi dopravcovi namiesto synovi úradníkovi. Táto chyba však nezmenila celkový výsledok volieb. Závažnejšia bola námietka vzťahujúca sa na voľbu Jánosa Fürsta. Komisia pri sčítaní hlasov údajne uznala všetky hlasovacie lístky v prospech farára Fürsta, člena Občianskeho spolku, ktorý už druhý obvod Ferdinandovho mesta zastupoval, ale nezohľadnila možnosť, že by mohlo ísť o mäsiara Fürsta. Farár János Fürst napokon získal najviac hlasov v celom obvode, preto bolo potrebné túto námietku vyšetriť. Predseda volebnej komisie všetky obvinenia jednoznačne odmietol, no aj napriek tomu sa voľby v druhom volebnom obvode Ferdinandovho mesta po zohľadnení všetkých námietok anulovali a museli sa opakovať.⁶⁸

Iný prípad volebného podvodu sa spomínal v roku 1909, keď sa pri skrutíniu v doplnovacích voľbách do municipiálneho výboru vo volebnom obvode Ferdinandovho mesta ukázalo, že 136 voličov odovzdalo 137 hlasovacích lístkov. Predseda volebnej komisie Franz Schönbeck túto záležitosť údajne vyriešil nezákonným roztrhnutím hlasovacieho lístka, čo vyvolalo pochybnosti o platnosti

67 Podanie sťažnosti vyžadovalo zaplatiť zálohu, o ktorú žalobcovia prišli v prípade, že sa podozrenie nepodarilo dokázať. Dokazovanie volebných priestupkov bolo veľmi náročné. Podnety na prešetrenie zákonnosti volieb sa preto nepodávali často. Bližšie o sťažnostiach na volebné podvody v prípade volieb do uhorského parlamentu: CIEGER, Voľby a korupcia, s. 146-152.

68 Sťažnosti, výpovede svedkov, rozhodnutie súdu a volebnú zápisnicu pozri: AMB, Mesto Bratislava XI (1441 – 1927), inv. č. 15816, kr. č. 2854, spis č. 63, rok 1902.

volieb. V týchto voľbách napokon vyhrali kandidáti klubov s programom Liberálnej strany Ludwig Saueracker a Jakob Duschnitz proti kandidátom Klubu nezávislosti v jednom prípade o päť, v druhom o jeden hlas. Tri hlasy pre kandidátov Klubu nezávislosti pritom boli vyhlásené za neplatné z dôvodu chybného zápisu krstného mena na hlasovacom lístku.⁶⁹

Členovia politických klubov aktivizovali svojich potenciálnych voličov aj prostredníctvom politickej rétoriky, ktorou sa snažili presvedčiť o správnosti voľiť práve kandidátov svojho klubu. Z ich úst bolo často počuť politické heslá, ktoré vyzývali k účasti vo voľbách alebo voľbe konkrétnych kandidátov, heslá o záujmoch mesta a verejnom blahu, ako aj o podpore maďarskej orientácie v meste. Na získanie politických preferencií slúžili aj úzke väzby na základe príbuzenstva a priateľstiev, dobré vzťahy s miestnymi záujmovými skupinami, prejavená služba či náboženské presvedčenie. Náboženstvo však mohlo byť dvojsečnou zbraňou. Neraz sa používalo aj na odradenie od voľby konkrétneho kandidáta, prípadne sa zdôrazňoval rozdiel napr. medzi katolíkom a „dobrým“ katolíkom.⁷⁰ V novinách sa však objavovali aj články, ktorých autori poukazovali na kvality konkrétnych kandidátov a posudzovali tých z „iného tábora“. Jedným z autorov, ktorý ostro kritizoval vtedajšiu lokálnu politickú scénu a správanie mestských zastupiteľov, bol v spoločenskom živote aktívny a v meste dobre známy Eugen Engyeli.

Kritika predstaviteľov lokálnej politiky

Eugen Engyeli uverejňoval svoje články v nemeckojazyčnom periodiku *Pressburger Presse*, v ktorých podporoval čo najvyšší stupeň nezávislosti Uhorska. Noviny vznikli v roku 1898, ale politickým orgánom s programom Strany nezávislosti sa stali až v roku 1901, keď Engyeli zaujal vyhranené stanovisko proti uhorskej Liberálnej strane. V novinách sa zároveň zastával nižších meštianskych vrstiev a sympatizoval s prešporskými demokratmi. K pondelníku *Pressburger Presse* mala blízko aj redakcia robotníckych novín *Westungarische Volksstimme*.⁷¹

V *Pressburger Presse* sa opakovane poukazovalo na správanie mestských zastupiteľov. Autorom kritických článkov bol pravdepodobne samotný hlavný redaktor novín Engyeli, ktorý pomenoval negatívne javy prítomné v komunálnej politike. Jeho kritika bola ostrá a jednostranná, no zároveň predstavuje cenný prameň o správaní komunálnych politikov. Podľa Engyeliho kritiky, keď pre-

69 Resultat der gestrigen Ersatzwahlen. In PZ, roč. 146, č. 312, 12. 11. 1909, s. 2; Die Wahl in der Ferdinandstadt. In PP, roč. 12, č. 616, 15. 11. 1909, s. 1-2.

70 Vor den Wahlen. In PZ, roč. 121, č. 52, 22. 2. 1884, s. 1; Fragmente von der Woche. In PP, roč. 1, č. 31, 29. 8. 1898, s. 2-3.

71 POTEMRA, Bibliografia inorečových novín, s. 208, 219-221.

zídiá politických klubov o niečom rozhodli, ich členovia za všetko zahlasovali súhlasne. Ten, kto sa odvážil povedať názor, ktorý nekorešpondoval s názorom väčšiny, bol údajne označený za „*hašterivého krikľúňa*“.⁷² Engyeli tiež tvrdil, že si kluby vyberali spomedzi seba rečníkov, ktorí na valnom zhromaždení municipiálneho výboru hájili vopred dohodnutý názor na problematiku. Otvorená debata na valných zhromaždeniach, počas ktorej by sa diskutovalo, tak bola podľa neho zriedkavým javom. Dialo sa tak okrem iného z dôvodu, že medzi Občianskym spolkom a Klubom zastupiteľov dochádzalo ku kompromisným dohodám ešte pred konaním valných zhromaždení alebo volieb. Dôvodom bolo tiež prepojenie politických spolkov na miestne kliky, záujmové skupiny, ktoré podľa slov Eugena Engyeliho v meste vždy dominovali.⁷³

Ďalším charakteristickým obrazom prešporskej komunálnej politiky kritizovaným v tlači bola nízka účasť zastupiteľov na valných zhromaždeniach. V niektorých prípadoch sa z tohto dôvodu dokonca museli preložiť rokovania na iný deň. Jednou z príčin bola vyťaženosť členov municipiálneho výboru, z ktorých každý mal svoje civilné povolanie. Autor satirického článku uverejnenom v *Pressburger Zeitung* však uvádzal aj iný dôvod, keď sa vyjadril: „*Áno, môj Bože! Páni otcovia mesta sú teraz príliš zaneprázdnení. Je kúpacia sezóna a v prírode je to oveľa príjemnejšie ako v temných miestnostiach radnice.*“⁷⁴ Členovia municipiálneho výboru sa vraj chceli neraz vyhnúť aj hlasovaniu či rokovaniam, aby sa nemuseli vyjadriť. Jednou zo stratégií, ako sa ich nezúčastniť, boli údajne služobné cesty do Viedne a Budapešti.⁷⁵ Lokálni politickí predstavitelia však nechýbali len na valných zhromaždeniach, ale aj na rokovaniach odborných komisií municipiálneho výboru, na ktorých sa skúmali a hodnotili návrhy predkladané valnému zhromaždeniu. Autor článku v novinách *Pressburger Presse* v roku 1904 kriticky poznamenal:

*„Páni bud' nemajú čas zúčastňovať sa na stretnutiach, alebo tu riešime nový druh straníckej taktiky. Ak je to prvé, potom sa čudujem, že pánom nie je ľúto tých hodín, ktoré musia stráviť na valnom zhromaždení, keď riešením je chytiť do pasce dobre mienený návrh ostatných klubov. Hlavným dôvodom dlhého trvania stretnutí je, že záležitosti v sekciách nie sú pripravené dostatočne dôkladne.“*⁷⁶

72 [ENGYELI]. Fragmente von der Woche. In PP, roč. 1, č. 31, 29. 8. 1898, s. 2-3.

73 [ENGYELI]. Fragmente von der Woche. In PP, roč. 1, č. 27, 1. 8. 1898, s. 2; [ENGYELI]. Fragmente von der Woche. In PP, roč. 7, č. 348, 26. 9. 1904, s. 2; [ENGYELI]. Offenes Schreiben. In PP, roč. 7, č. 355, 14. 11. 1904, s. 2; [ENGYELI]. Einer der sich auskennt. In PP, roč. 9, č. 416, 15. 1. 1906, s. 3.

74 Nur gemüthlich. In PZ, roč. 122, č. 208, 31. 7. 1885, s. 2.

75 [ENGYELI]. Fragmente von der Woche. In PP, roč. 1, č. 31, 29. 8. 1898, s. 2-3; [ENGYELI]. Offenes Schreiben. In PP, roč. 7, č. 355, 14. 11. 1904, s. 2.

76 [ENGYELI]. Glossen. In PP, roč. 7, č. 346, 12. 9. 1904, s. 1-2.

Spomenúť možno aj výnimky potvrdzujúce pravidlo: zastupiteľov, ktorí podľa jeho slov nechýbali na žiadnom zasadnutí sekcie a vykonávali zásluhnú prácu, aj keď neraz za cenu nevďačnosti. Vysokú účasť nemali ani valné zhromaždenia politických klubov. Na výročnom zhromaždení Občianskeho spolku v roku 1906 sa referovalo, že spolok má 163 členov, z toho 85 mestských zastupiteľov. Na schôdzi klubu sa však podľa redaktora novín zišlo len približne 40 členov.⁷⁷

V roku 1908 sa maďarčina stala jediným jazykom valných zhromaždení municipiálneho výboru v Prešporku. V nasledujúcom období bol preto jedným z dôvodov absencie mestských zastupiteľov na zhromaždeniach a zasadnutiach odborných komisií pravdepodobne aj rokovací jazyk. Na zasadnutí Občianskeho spolku v tom istom roku sa jeho členovia sťažovali, že nerozumejú diskusiám v maďarčine, čo im bránilo plnohodnotne sa zapojiť do rozpravy.⁷⁸

Podľa Eugena Engyeliho chýbala členom municipiálneho výboru aj horlivosť, aktivnosť a schopnosť prinášať nové myšlienky, ktoré by prispeli k rozvoju mesta. Zaktivizovali sa údajne len počas predvolebného agitačného obdobia a po voľbách sa volič dostal na pomyselnú druhú koľaj. Dôsledkom toho sa postupne strácala aj dôvera voličov voči zastupiteľom.⁷⁹ Engyeli, hlas Strany nezávislosti, kritizoval tiež prehnanú opatrnosť a nevôľu lokálnych politikov jasne sa vyhraničiť v komunálnych otázkach, namiesto čoho vraj alibisticky lavírovali hľadiac nie na prospech mesta, ale na svoj vlastný. Ukazovalo sa to aj v zmenách klubovej príslušnosti, keďže zastupitelia zvykli zmeniť politický klub, pokiaľ to pre nich bolo výhodné. Opakovane ho zmenili napr. Edmund Bugél, Johann Ludwig, Daniel Molec, Victor Weinert a ďalší. Spomenúť možno tiež prípad advokáta a podnikateľa Thaddäusa von Prilesského, ktorý pred voľbami do municipiálneho výboru v roku 1891 účelovo prestúpil z Občianskeho do Municipiálneho klubu. Prezídium tohto klubu ho následne podporilo ako svojho kandidáta do mestského municipiálneho výboru, a to aj napriek jeho členstvu v župnom municipiálnom výbore, čo po právnej stránke nebolo zlučiteľné.⁸⁰

Podľa miestnej dobovej tlače často dochádzalo k prietahom počas rokovaní municipiálneho výboru a vykonanie definitívneho rozhodnutia sa odkladalo, v niektorých prípadoch napokon ani nebolo prijaté.⁸¹ Kritické slová, ktoré

77 Generalversammlung des städt. Bürgervereines. In PP, roč. 9, č. 415, 8. 1. 1906, s. 4; [ENGYELI, Eugen.] Einer der sich auskennt. In PP, roč. 9, č. 416, 15. 1. 1906, s. 3.

78 BABEJOVÁ, Fin-de-Siècle Pressburg, s. 60.

79 [ENGYELI]. Glossen. In PP, roč. 7, č. 346, 12. 9. 1904, s. 1-2.

80 Pressburgerisches. In PZ, roč. 128, č. 316, 17. 11. 1891, s. 1. Jedna osoba mohla byť členom len jedného municipiálneho výboru. Ten, kto bol v zozname virilistov vo viacerých municipiálch, si mohol zvoliť, členom ktorého výboru chce byť. Porov.: 1870. évi XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről. In MÁRKUS, ed. *Magyar Törvénytár 1000 – 1895. 1869 – 1871. évi törvényczikkek*. Budapest 1890, zv. 9, s. 213, § 23.

81 Einigung der Nation, der Bürgerschaft! In PZ, roč. 144, č. 302, 3. 11. 1907, s. 1.

sa objavovali na adresu zastupiteľov na stránkach prešporských novín, možno slovami Eugena Engyeliho tentokrát pod pseudonymom „*Homunculus*“ zhrnúť takto: „*Za celú mizériu nášho komunálneho života nemôže nič iné než ľahostajnosť otcov mesta.*“⁸²

V novinách *Pressburger Presse* sa v tzv. Otvorenom liste od anonymného autora nachádza aj satirický opis prototypu tzv. dobrého prešporského komunálneho politika:

„*Milý kolega!*

[...] *Som zastupiteľom mesta viac ako dvadsaťpäť rokov, členom všetkých možných komisií a mám všeobecnú dôveru do takej miery, ako málokto z mojich kolegov v zastupiteľstve. Ako som dospel k tejto pozícii? [...] V zastupiteľstve ma bolo počuť rozprávať len zriedka, a keď som hovoril, vždy to malo nejaký účel. Napríklad bola doba, keď bolo veľmi vďačné postaviť sa za záujmy našich vinárov. Potom prišlo ďalšie obdobie, keď politiku v Prešporku dirigoval Občiansky spolok. Bol som jeho najhorlivejším členom... Až keď sa stránka začala otáčať, postavil som sa na stranu latinčinárov a teraz som členom Klubu zastupiteľov.*

Moja advokátska prax netrpela mojou komunálnou činnosťou, naopak, moja klientela sa neustále rozrastala, veľa som zarobil, získal som majetok, stal som sa akcionárom a členom predstavenstiev finančných inštitúcií a predsedom rôznych združení, a keď raz zomriem, moje služby pre verejný život v Prešporku budú ocenené v krásnych článkoch, hlavný župan prednesie čestný smútočný prejav na valnom zhromaždení a ktovie, či po mne niekde nepomenujú novú ulicu. Vidíte, a za toto všetko vďačím iba skutočnosti, že som sa nikdy ničím na verejnosti nevystavoval, nikdy nedal ostatným pocítiť, že som šikovnejší ako oni, a že som si nenarobil žiadnych nepriateľov, pretože som pracoval pre verejné blaho. Moje podnikanie a moje povolanie boli pre mňa vždy prvoradé. Chodil som na mestské zasadania iba vtedy, keď som nemal na práci nič výnosnejšie a v zásade som sa vyhýbal akémukoľvek hlasovaniu, v ktorom by som sa musel vyfarbiť.

Ten, kto je mnohonásobným vlastníkom domov a chce byť v novinách uvedený ako ‚všeobecne vážený spoluobčan‘, musí byť vždy opatrný, aby sa nevychýlil ani napravo, ani naľavo. Predovšetkým si treba dávať pozor, aby ste nikomu nepovedali pravdu do očí, lebo to tu ľudia nemôžu zniesť. [...]

Mimochodom, máte môj hlas. Pozdravuje Vás, Vám oddaný:

*X. Y.*⁸³

Situácia po vzniku Československa v roku 1918 a prechod z monarchie do republiky znamenal pre spolky nové podmienky fungovania.⁸⁴ Tie s politickým

82 [ENGYELI]. Einer der sich auskennt. In PP, roč. 9, č. 416, 15. 1. 1906, s. 3.

83 [ENGYELI]. Offenes Schreiben. In PP, roč. 7, č. 355, 14. 11. 1904, s. 2.

84 Bližšie o situácii v Bratislave po vzniku Československa: DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ,

zameraním a programom, ktorý sa niesol v duchu lojality k Uhorsku, nemohli v novom štáte existovať. Niektoré preto činnosť ukončili, členovia ďalších sa pripojili k iným zoskupeniam, napr. demokratov, ktorých význam v podmienkach Československa stúpol, alebo sa transformovali na národnostné, neskôr hospodárske združenia, čím si zachovali kontinuitu. Medzi významné združenia z čias Prešporka, ktoré sa etablovali aj v prostredí Bratislavy, patrili Občiansky spolok a Klub zastupiteľov. Pôsobnosť oboch sa po vojne kvôli krízovým udalostiam na krátky čas prerušila, kým sa situácia v meste opäť stabilizovala. Dňa 4. júna 1920, teda v deň podpisu Trianonskej mierovej zmluvy, zorganizovali spoločné zhromaždenie, na ktorom sa hovorilo o aktuálnych miestnych politických problémoch. Svoju činnosť deklarovali ako nepolitickú, no ich cieľom zostala snaha mať dosah na komunálnu politiku. Obe združenia z tohto dôvodu nadviazali spoluprácu s Maďarsko-nemeckou kresťansko-sociálnou stranou, ktorá bola parlamentnou stranou v Československu.⁸⁵ Kompetencie, ako aj miera dosahu vyhlásení Občianskeho spolku a Klubu zastupiteľov, zostávali nízke. Ich predsedníctva sa preto situáciu rozhodli riešiť rozpustením svojich združení v roku 1927 a založením nového spoločného zoskupenia s názvom Nepolitická komunálna hospodárska strana (*A politikamentes községi gazdasági párt / Unpolitische kommunale Wirtschafspartei*). Nová strana mala stáť na pilieroch komunálneho záujmu, hospodárskeho rastu a apolitickosti. Apolitickosť v názve strany však bola len deklarovaná a v praxi sa už od začiatku profilovala ako strana s politickými ambíciami. Cieľom strany bolo zastupovanie záujmov nemeckej a maďarskej komunity v meste. Za jednu z podstatných zmien možno považovať ambíciu strany prijať medzi seba osoby rôznych profesií zo všetkých sociálnych vrstiev.⁸⁶

Záver

Politické kluby v Prešporku sa formovali na základe niekoľkých faktorov: politická orientácia, mocenský vplyv, záujmové skupiny, príslušnosť k určitej sociálnej vrstve a národnosti. Pri otázke členstva v klube sa v prvom rade dostávala do popredia politická väzba na konkrétnu politickú stranu. Prešporok sa

Gabriela. Zápas o mesto a jeho obyvateľov: Prešporok/Bratislava na prelome rokov 1918 a 1919. In *Bratislava: zborník Múzea mesta Bratislavy*, 2020, roč. 31, s. 132-159.

85 Der städtische Bürgerverein und die Umgestaltung der Repräsentanz. In PZ, roč. 157, č. 153, 5. 6. 1920, s. 4. Bližšie o situácii maďarskej menšiny v medzivojnovom Československu: SIMON, Attila. „Ich štát“: limity demokracie prvej republiky a prekážky integrácie maďarskej komunity. In BENKO a DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, eds. *S ľudom a pre ľud: Cesty k demokracii na Slovensku za monarchie a prvej republiky*. Bratislava 2020 s. 121-136.

86 Mitbürger! In PP, roč. 30, č. 1518, 3. 10. 1927, s. 1; Der städtische Bürgerverein aufgelöst. In PZ, roč. 164, č. 75997, 15. 11. 1927, s. 5.

v Uhorsku počas celého obdobia dualizmu považoval za baštu Deákovej strany, po roku 1875 Liberálnej strany. Podľa historika Andrása Gerőa si niektoré regióny dlhodobo zachovávali určité politické preferencie. Pokiaľ išlo o prevažnú podporu Liberálnej strane, predpokladá, že ju získala hlavne v nemaďarských regiónoch.⁸⁷ V prípade Prešporka, v ktorom žili prevažne obyvatelia s nemeckým materinským jazykom, možno túto tézu potvrdiť.⁸⁸ O politickej vernosti väčšiny voličov mesta k Liberálnej strane svedčí okrem iného veľká členská a voličská základňa politických klubov s programom tejto strany. Rozhodujúce pozície si tzv. liberáli udržali aj po vládnej kríze v roku 1905, keď strana stratila svoje vládne postavenie v Uhorsku. Ešte aj v roku 1909 bol najsilnejším z politických klubov v Prešporku Občiansky spolok, následne Klub zastupiteľov a až potom Klub nezávislosti s programom Strany nezávislosti.⁸⁹ V Prešporku sa postupne dostávali do popredia aj kluby s programom Sociálnodemokratickej strany Uhorska, ktoré mali priazeň najmä medzi nižšími sociálnymi vrstvami, akými boli robotníci. Občiansko-demokratické kluby sa pritom v Prešporku formovali prevažne v rámci jednotlivých mestských častí.

Politické kluby sa utvárali nielen na základe ideí a politického programu, ale aj v dôsledku osobných a mocenských inklinácií a konfliktov, ako to bolo v prípade Municipiálneho klubu, Občianskeho spolku či Klubu zastupiteľov. Vo vnútri klubov dochádzalo k hierarchizácii, moc sa často koncentrovala v rukách členov prezidií, čo sa nie vždy stretlo s pochopením zvyšných členov klubu a aj preto dochádzalo k štiepeniu v rámci politického krídla. Napriek tomu komunálne politické kluby navzájom uzatvárali politické dohody. Zhoda medzi nimi zväčša nastala pri predvolebnej spolupráci počas zostavovania spoločných kandidátnych listín do municipiálneho výboru. Jedným z faktorov spolupráce boli aj obavy z narastajúceho vplyvu sociálnych demokratov. Pri schvaľovaní konkrétnych projektov dôležitých pre mesto už bola vôľa spolupracovať oslabená. V duchu hesla „*spolčovanie je schopné úspešne dosiahnuť svoje ciele iba vtedy, ak je v názoroch jeho členov zhoda*“,⁹⁰ razili tiež cestu klubovej poslušnosti a disciplíny.

Členstvo v politickom klube si predstavitelia politickej elity v Prešporku vyberali aj podľa z neho plynúcich výhod a osobných väzieb. Dôležité bolo tiež prepojenie klubu na miestne záujmové (najmä hospodárske a finančné) skupiny označované ako kliky. Naznačuje to aj kritika v lokálnej dobovej tlači:

87 GERŐ. *Az elsöprő kisebbség: Népképviselőt a Monarchia Magyarországn.* Budapest 1988, s. 78-79.

88 Bližšie: FRANCOVÁ. Obyvatelia – etnická, sociálna a konfesijná skladba. In *Bratislava: zborník Múzea mesta Bratislavy*, 1998, roč. 10, s. 20-22.

89 Die Besetzung der vakanten neuen Beamtenstellen. In PZ, roč. 146, č. 153, 5. 6. 1909, s. 3.

90 Jahresgeneralversammlung des Repräsentantenklub. In PZ, roč. 146, č. 61, 2. 3. 1909, s. 3.

„Takto to je v Prešporku vždy. U nás sa jednotlivé kasty rozdeľujú na kliky a kluby, a stávajú sa tak vzájomne nepriateľskými. Táto rozdrobenosť našej spoločnosti vytvára úplne nepotrebné delenia a vedie k opozíciám, pre ktoré vlastne vôbec neexistuje dôvod, a ktoré veľmi nesúvisia so záujmami mesta.“⁹¹

Vplyv na vstup do konkrétneho politického klubu malo aj sociálne zloženie jeho členov a s tým súvisiace záujmy, ktoré členovia klubu zastupovali. V Klube zastupiteľov (1883 – 1887) sa stretávali veľkoobchodníci a osoby so silným ekonomickým zázemím. Členstvo Muncipiálneho klubu naproti tomu predstavovali najmä remeselníci a maloobchodníci. Občiansky spolok tvorilo prevažne nemecky hovoriace mestské obyvateľstvo. Súčasťou Klubu zastupiteľov, ktorý vznikol v roku 1904, boli najmä lekári a advokáti, ale výrazné zastúpenie mali aj veľkopodnikatelia. Sociálna skladba predsedníctiev klubov s programom Strany nezávislosti svedčí o postupnej demokratizácii politického prostredia v Prešporku. Ich členmi boli zväčša maďarsky hovoriaci úradníci, učitelia, riaditelia, redaktori či duchovní. Kossuthov klub mal čiastočný prienik v členskej základni i klubovej spolupráci s demokratickými klubmi v Prešporku. Niektorí mestskí zastupitelia však zostávali bez klubovej príslušnosti ako nezaraďení.

Predstavitelia politických klubov uplatňovali v rámci svojej politickej činnosti stratégie ako dobročinnosť, osobné väzby, zostavovanie predvolebných kandidátnych listín, agitácia, korupcia či kritika protikandidátov. Prostredníctvom nich chceli získať alebo si upevniť mocenské pozície. Práve politická kritika v tlači bola osvedčeným spôsobom, ako ovplyvniť verejnú mienku. Poukazovalo sa najmä na nekompetentnosť, alibizmus, absenciu členov muncipiálneho výboru na valných zhromaždeniach, ako aj odkladanie prijatia dôležitých rozhodnutí. Istý druh ľahostajnosti však nevládol len v radoch mestských zastupiteľov, ale aj samotných voličov. Príčinami mohli byť predvolebné dohody záujmových skupín a politických klubov o prerozdelení moci, ich krátkodobá aktivizácia pred voľbami sprevádzaná následným útlmom, neúspešné agitačné praktiky, volebné podvody či fragmentácia politickej scény z dôvodu mocenských sporov.

Napriek nedostatkom, ktorými sa prešporská politická scéna vyznačovala, bolo obdobie dualizmu pre mesto obdobím úspešnej industrializácie, urbanizácie, elektrifikácie, budovania dopravnej infraštruktúry, riešenia bytovej otázky, rozvíjania cestovného ruchu a pretvárania Prešporka na moderné prosperujúce veľkomesto. Kritika niektorých praktík politických klubov v lokálnej tlači na druhej strane poukazuje na stupeň postupnej demokratizácie, na ktorý mohlo nadviazať aj Československo po roku 1918.

91 Tauscher-Feier. In PP, roč. 12, č. 618, 29. 11. 1909, s. 3.

O autorovi / About the author

Mgr. Jana Magdaléna Májeková

Historický ústav SAV, v. v. i.

Klemensova 19, 814 99 Bratislava

Slovenská republika

e-mail: histjmaj@savba.sk

<https://orcid.org/0000-0002-1522-3448>

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Archívne pramene:

Archív mesta Bratislavy, fond Mesto Bratislava /Mestské zriadenia/ XI (1441 – 1927).

Dobová periodická tlač:

Abendblatt des Pester Lloyd 1894.

Nyugatmagyarországi híradó 1910.

Pressburger Presse 1898, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1909, 1910, 1911, 1912, 1913, 1914, 1927.

Pressburger Wegweiser / *Pozsonyi útmutató* 1904, 1905.

Pressburger Zeitung 1872, 1875, 1881, 1884, 1885, 1887, 1891, 1899, 1905, 1906, 1907, 1909, 1910, 1911, 1914, 1920, 1927.

Edície prameňov:

MÁRKUS, Dezső, ed. *Magyar Törvénytár 1000 – 1895. 1869 – 1871. évi törvényczikkek.*

Budapest: Franklin-Társulat, 1890, zv. 9, 508 s.

MÁRKUS, Dezső, ed. *Magyar Törvénytár 1000 – 1895. 1872 – 1874. évi törvényczikkek.*

Budapest: Franklin-Társulat, 1896, zv. 10, 390 s.

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Monografie a zborníky ako celok / Monographs

BABEJOVÁ, Eleonóra. *Fin-de-Siècle Pressburg. Conflict & Cultural Coexistence in Bratislava 1897 – 1914.* New York: Columbia University Press, 2003, 467 s.

CIEGER, András. Voľby a korupcia v dualistickom Uhorsku (1867 – 1918). In ŠOLTÉS, Peter a VÖRÖS, László, eds. *Korupcia.* Bratislava: HÚ SAV; Veda, 2015, s. 134-176.

DUIN, Pieter C. van. *Central European crossroads: social democracy and national revolution in Bratislava (Pressburg), 1867 – 1921.* New York: Berghahn Books, 2009, 466 s.

FASORA, Lukáš. *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851 – 1914.* Brno: Matice moravská, 2007, 384 s.

FERENCZI, Szilárd. *Kolozsvár várospolitikája 1890 – 1918.* Doktori disszertáció. Kolozsvár 2018, 334 s.

- GERŐ, András. *Az elsőprő kisebbség: Népképviselő a Monarchia Magyarországn.* Budapest: Gondolat, 1988, 293 s.
- HRADSKÁ, Katarína. *Slobodomurárske lóže v Bratislave.* Bratislava: Marenčin PT, 2017, 158 s.
- CHROMEKOVÁ, Valéria. *Politické strany Uhorska.* Bratislava: SPN, 1979, 214 s.
- POTEMRA, Michal. *Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918.* Martin: Matica slovenská, 1963, 818 s.
- PÖLÖSKEI, Ferenc. *A magyar parlamentarizmus a századfordulón politikusok és intézmények.* Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 2001, 245 s.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách / Articles in Journals, Chapters in Monographs

- DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, Gabriela. Zápas o mesto a jeho obyvatel'ov: Prešporok/Bratislava na prelome rokov 1918 a 1919. In *Bratislava: zborník Múzea mesta Bratislavy*, 2020, roč. 31, s. 132-159.
- DUDEKOVÁ, Gabriela. Systém sociálnej starostlivosti v Bratislave v 19. storočí a jeho modernizácia na prelome 19. a 20. storočia. In *Historický časopis*, 2014, roč. 62, č. 2, s. 225-252.
- FRANCOVÁ, Zuzana. Obyvatelia – etniká, sociálna a konfesijná skladba. In *Bratislava: zborník Múzea mesta Bratislavy*, 1998, roč. 10, s. 17-34.
- GALL, Lothar. Stadt und Bürgertum im Übergang von der traditionellen zur modernen Gesellschaft. In GALL, Lothar, ed. *Stadt und Bürgertum im Übergang von der traditionellen zur modernen Gesellschaft.* München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 1993, s. 1-12.
- GAUČÍK, Štefan. Kultúrne stratégie elit Prešporskej I. sporiteľne (1883 – 1918). In HUDEK, Adam; ŠOLTĚS, Peter a kol. *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí: kontinuity a diskontinuity.* Bratislava: VEDA, 2019, s. 190-214.
- GÁBRIŠ, Tomáš. Modernizácia uhorského právneho poriadku v 19. storočí. In KOVÁČ, Dušan a kol. *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí.* Bratislava: Typoset Print, 2013, s. 124-157.
- CHROMEKOVÁ, Valéria. Maďarské buržoázne politické strany a ich pozície na Slovensku na začiatku 20. storočia. In *Historický časopis*, 1976, roč. 24, č. 3, s. 359-374.
- KLADIWA, Pavel. Stav bádání k problematice formování a vývoje občanské společnosti v 19. (18.) století. Srovnání frankfurtského, bielefeldského a vídeňského projektu na téma Bürgertum. In *Slezský sborník*, 2002, roč. 100, č. 2, s. 124-143.
- KOCKA, Jürgen. Bürgertum und Bürgerlichkeit als Probleme der deutschen Geschichte vom späten 18. zum frühen 20. Jahrhundert. In KOCKA, Jürgen, ed. *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987, s. 21-63.
- LIPTÁK, Ľubomír. Zmeny elit meštianskej spoločnosti v prvej tretine 20. storočia. In MANNOVÁ, Elena, ed. *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900 – 1989.* Bratislava: AEP, 1998, s. 59-70.
- MANNOVÁ, Elena. Elitné spolky v Bratislave v 19. a 20. storočí. In SALNER, Peter a BE-ŇUŠKOVÁ, Zuzana, eds. *Diferenciácia mestského spoločenstva v každodennom živote.* Bratislava: Ústav etnológie SAV, 1999, s. 52-69.
- MANNOVÁ, Elena. Vereinsbälle der Preßburger Bürger im 19. Jahrhundert. In ČIČAJ, Viliam a PICKL, Othmar, eds. *Städtisches Alltagsleben in Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts.* Bratislava: AEP, 1998, s. 251-257.
- MÁJEKOVÁ, Jana Magdaléna. Poslanci uhorského parlamentu za mesto Prešporok a ich adaptácia na nové politické pomery po vzniku Československa. In KOVÁČ, Dušan a HANULA, Matej a kol. *Z monarchie do republiky. Z demokracie do totality: Spoločnosť na Slovensku od konca 19. storočia do roku 1945.* Bratislava: Veda, 2022, s. 409-432.

- MÁJEKOVÁ, Jana Magdaléna. Profesijská skladba mestského zastupiteľstva v Prešporku (1872 – 1910). In *Historické štúdie*, 2022, roč. 56, s. 121-144.
- MÁJEKOVÁ, Jana Magdaléna. Prví virilisti a poslanci Prešporka: municipiálny výbor po reforme samosprávy v roku 1870. In DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, Gabriela a kol. *V supermarketech dejín: Podoby moderných dejín a spoločnosti v stredoeurópskom priestore*. Bratislava: Veda, 2021, s. 411-431.
- MÉSÁROŠ, Július. Ľavicové strany a frakcie v Uhorsku s programom štátoprávnej a hospodárskej nezávislosti Uhorska. In LIPTÁK, Ľubomír, ed. *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Bratislava: Archa, 1992, s. 68-75.
- PÁL, Judit a Vlad POPOVICI. Comparative Perspective on the Research of Political Elites of the 19th and 20th Centuries in Hungary and Romania. In FASORA, Lukáš a kol. *Elitenforschung in der Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts. Erfahrungen und methodisch-theoretische Inspirationen*. Wien: Lit, 2019, s. 85-110.
- PAP, József. Statistical Analysis of the Election Results of Urban Representatives in Hungary between 1848 and 1918. In *Studia Universitatis Babeş-Bolyai: Historia*, 2022, roč. 66, č. 1, s. 119-136.
- SIMON, Attila. „Ich štát“: limity demokracie prvej republiky a prekážky integrácie maďarskej komunity. In BENKO, Juraj a DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, Gabriela, eds. *S ľudom a pre ľud: Cesty k demokracii na Slovensku za monarchie a prvej republiky*. Bratislava: HÚ SAV; Veda, 2020 s. 121-136. .
- VÖRÖS, László. Politická korupcia a parlamentné voľby v období dualizmu. In VÖRÖS, László a kol. *Politická korupcia na území Slovenska a Čiech v 19. a 20. storočí*. Bratislava: HÚ SAV; VEDA, 2020, s. 83-125.